

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه کردستان

گروه زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

تحلیل و بررسی معانی ثانوی جملات استفهامی در غزلیات خواجهی کرمانی

پژوهشگر:

کبری شادمانی

استاد راهنما:

دکتر سیداسعد شیخ احمدی

استاد مشاور:

دکتر تیمور مالمیر

کلیه حقوق مادی و معنوی مترتب بر نتایج مطالعات

ابتکارات و نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع

این پایان نامه (رساله) متعلق به دانشگاه کردستان است

تقدیم به:

پدر و مادرم گران قدرترین سرمایه های عمرم

وبه آرشام

بهاری ترین گل باغ زندگی ام

سپاس و قدردانی:

از زحمات بی دریغ استاد گرانقدر جناب آقای دکتر شیخ احمدی

و همچنین استاد فرزانه جناب آقای دکتر مالمیر کمال تشکر و قدردانی رادارم و از خداوند بزرگ سلامتی و سرافرازیشان را خواستارم.

همچنین از حضور داوران محترم که قبول زحمت نمودند و داوری این پایان نامه را پذیرفتند کمال تشکر را دارم

در انجام این پژوهش بی بهره از نظرات سرکار خانم دلارام مهدوی و زحمات سرکار خانم زهرا منصوری نبوده ام به خاطر محبت‌هایشان سپاسگزارم.

چکیده

علم معانی کارکرد مجازی جملات و معانی ثانوی آنهاست. گوینده به این وسیله و شاخص ترین موضوع اساسی تری اغراض خود را ابلاغ می کند تا بتواند سخن مؤثر گوید و مخاطب را متوجه لطایف و جنبه های هنری سخنش کند. هدف ما در این تحقیق، تحلیل و بررسی معانی ثانوی جملات استفهامی در غزلیات خواجهی کرمانی است. روش تحقیق باتکیه بر مطالعه ی کتابخانه ای به بررسی تمامی غزل های خواجهی کرمانی پرداخته است.

جامعه ی آماری این تحقیق ۹۳۳ غزل می باشد و حجم نمونه ۶۲۳ غزل است.

است. اغراض خود استفاده نموده در جهت بیان نتیجه ی تحقیق نشان می دهد که خواجه از ۲۸ معنی ثانوی انکاری، نفی، نهی، شکوه و پرکاربردترین کارکردهای ثانوی جملات پرسشی در بیان خواجه به ترتیب استفهام ملامت، شگفتی، عجز و درماندگی می باشد. کم کاربردترین آنها هم معانی ثانوی تهدید، تشویق، ندامت، هشدار و اغراق است. هدف خواجه از به کار گیری استفهام در غزلیاتش بیشتر جنبه ی هنری دارد. غرض او از پرسش دریافت پاسخ نیست.

واژگان کلیدی: خواجهی کرمانی، غزلیات، معانی ثانوی، استفهام، بلاغت.

صفحه	عنوان
1	مؤدّمه
2	فصل اول (کلیّات و تعاریف)
3	1-1- بیان مسئله
3	2-1- فرضیه های تحقیق
3	3-1- اهداف تحقیق
4	4-1- اهمّیت تحقیق
4	5-1- روش انجام تحقیق و جامعه ی آماری
5	6-1- چرا دانش معانی با این عنوان نامگذاری شده ؟
6	7-1- استفهام در قلمرو دانش معانی و سبک ادبی
6	8-1- استفهام در قلمرو زبان
6	9-1- ارتباط علم معانی با دستور زبان
8	فصل دوّم (پیشینه ی پژوهش)
9	1-2- دانش بلاغت
9	2-2- تاریخچه ی مختصر علوم بلاغی در زبان عربی و فارسی
11	3-2- بررسی معانی ثانوی جملات پرسشی به کار رفته در کتب بلاغی فارسی
14	فصل سوّم (تحلیل و بررسی معانی ثانوی جملات استفهامی در غزلیّات خواجهی کرمانی)

16	1-3-درآمدی بر فصل سوّم
16	2-3-تحليل و بررسی معانی ثانوی جملات استفهامی
16	1-2-3-استفهام انکاری
17	2-2-3-نفی
18	3-2-3-نهی
20	4-2-3-توبیخ و ملامت
22	5-2-3-تعجب و حیرت
23	6-2-3-اظهار مخالفت و بیان عجز
25	7-2-3-تحسین و تعظیم
27	8-2-3-تجاهل مفید اغراق
29	9-2-3-تمنی
30	10-2-3-طنز و مسخره و تحقیر
32	11-2-3-ناچاری و تسلیم
34	12-2-3-استفهام تقریری
35	13-2-3-بیان تاکید و تقریر خبر
36	14-2-3-استرحام
37	15-2-3-شمول حکم
38	16-2-3-ملامت
39	17-2-3-امید و آرزو
40	18-2-3-سوال

41	3-2-19-غم واندوه
42	3-2-20-امر
44	3-2-21-منافات واستبعاد
46	3-2-22-بی تابی
47	3-2-23-کثرت
48	3-2-24-اغراق
49	3-2-25-هشدار
49	3-2-26-تشویق
50	3-2-27-ندامت
51	3-2-28-تهدید
51	3-3-معنی اصلی یا اولیّه
53	فصل چهارم (نتیجه گیری)
56	جداول و نمودارها
	جدول 1-4
58	جدول 2-4
63	جدول 3-4
66	جدول 4-4
68	جدول 5-4

70	جدول 4-6
73	جدول 4-7
75	جدول 4-8
76	جدول 4-9
77	جدول 4-10
78	جدول 4-11
79	جدول 4-12
80	جدول 4-13
81	جدول 4-14
81	جدول 4-15
82	جدول 4-16
82	جدول 4-17
83	جدول 4-18
83	جدول 4-19
83	جدول 4-20
84	نمودار 4-21
85	نمودار 4-22
86	نمودار 4-23
87	نمودار 4-24
88	نمودار 4-25

89

فهرست منابع

91

چکیده ی انگلیسی

علائم اختصاری:

در متن حاضر ، علامت (غ) نشان دهنده واژه ی (غزل) ؛ علامت (ص) نشان دهنده واژه (صفحه) می باشد .

چکیده

علم معانی کارکرد مجازی جملات معانی ثانوی آنهاست. گوینده به این وسیله و شاخص ترین موضوع اساسی ترین اغراض خود را ابلاغ می کند تا بتواند سخن مؤثر گوید و مخاطب را متوجه لطایف و جنبه های هنری سخنش کند. هدف ما در این تحقیق، تحلیل و بررسی معانی ثانوی جملات استفهامی در غزلیات خواجوی کرمانی است. روش تحقیق باتکیه بر مطالعه ی کتابخانه ای به بررسی تمامی غزلهای خواجوی کرمانی پرداخته است.

جامعه ی آماری این تحقیق ۹۳۳ غزل می باشد و حجم نمونه ۶۲۳ غزل است.

است. اغراض خود استفاده نموده در جهت بیان نتیجه ی تحقیق نشان می دهد که خواجو از ۲۸ معنی ثانوی انکاری، نفی، نهی، شکوه و پرکاربردترین کارکردهای ثانوی جملات پرسشی در بیان خواجو به ترتیب استفهام ملامت، شگفتی، عجز و در ماندگی می باشد. کم کاربردترین آنها هم معانی ثانوی تهدید، تشویق، ندامت، هشدار و اغراق است. هدف خواجو از به کار گیری استفهام در غزلیاتش بیشتر جنبه ی هنری دارد. غرض او از پرسش دریافت پاسخ نیست.

واژگان کلیدی: خواجوی کرمانی، غزلیات، معانی ثانوی، استفهام، بلاغت.

عاطفی، روحی، اخلاقی، فلسفی و علمی رابه قصد آگاه کردن از مسائل بسیاری استفهام در زبان، می توان کارگیری بابه استفهام را در جهت بیان خواجوی کرمانی به او انتقال داد و او را به تفکر و تعمق وادار نمود. تحقیق حاضر نگاه مخاطب به است که به این وسیله غزلیات زیبای خواجورا اندیشه های پنهان این شاعر بزرگ نشان می دهد. خواست ما این مورد بررسی بلاغی قرار دهیم. این شاعر بزرگ با امکانات وسیع زبان کاملاً آشناست و تمامی جوانب آن را در سخن خود به کار می گیرد.

آشنایی او با علوم بلاغی و علم معانی به سادگی قابل درک است. خواجو به سبک ادبی در غزلیاتش سؤالات بلاغی ی غیر ایجابی دارد و می خواهد آگاهانه با استفاده از استفهام به جای جملات است که بیشتر جنبه را مطرح کرده فراوانی تأثیر افکار و مشرب خود قرار دهد و با بیان معانی ثانوی انکار، نفی، نهی، راتحت خبری به طور غیر مستقیم خواننده را در غزلیات خود به کار برده است. تشویق، هشدار و غیره او را آگاه سازد. خواجو ۲۸ کارکرد معانی ثانوی جملات پرسشی

فصل اوّل

(کلیّات و تعاریف)

۱ ۴ - بیان مسأله

مؤثرتر است تا جملات و ورسا تر قابل تأمل، بیان موضوع با جملات پرسشی بلیغ تر و در طرح مسائل مبهم خبری، زیرا استفاده از جمله ی پرسشی به جای خبری ناخودآگاه حساسیت و توجه مخاطب را نسبت به موضوع افزایش می دهد و در نتیجه تأثیر کلام دروی بیشتر است از زمانی که با جمله ای خبری بیان شود. هنر تأثیر گذاری بر مخاطب از طریق کاربرد جملات در معانی ثانوی استفهام یکی از شگردهای شاعر بزرگ فارسی گوی خواجوی کرمانی است.

است و اندیشه ای ارائه نموده روش هنرمندانه و ذهنیات متعالی خود را در قالب پرسش به خواجوازاین طریق تصورات استفهامی های بلند خود را از این طریق به خواننده منتقل می کند. هدف ما در این پژوهش بررسی معانی ثانوی جملات است. در غزلیات این شاعر ارزنده

انکاری و کمترین وی در بیان مقاصدش از ۲۸ معنی ثانوی استفاده نموده که بیشترین مورد کاربرد آن در استفهام کاربرد در معنی ثانوی تهدید می باشد.

۱ ۴ - فرضیه های تحقیق

را دارند. الف) در جملات پرسشی معانی ثانوی چون استفهام انکاری و استفهام تقریری بیشترین کاربرد

آن به از روی و آرزو می باشد که ب) معانی ثانوی جملات پرسشی در برگیرنده ی مفاهیمی چون تمنا، الزام، امر و نهی حالات روحی شاعر می توان پی برد.

۱-۳-اهداف تحقیق

پس از مطالعه ی تمامی غزلیات خواجهی کرمانی به این نتیجه رسیدیم که مقوله ی استفهام در غزلیات وی از جایگاه خاصی برخوردار است و این شاعر بلند آوازه بسیاری از اندیشه های پربار و نغز خود را با استفاده از این مقوله بیان داشته است.

هدف مادر این پژوهش این است که در وهله ی اول جنبه های متعدد معانی ثانوی جملات استفهامی را بررسی نماییم و در مرحله ی دوم میزان بهره گیری خواجهی کرمانی را از مقوله ی استفهام برای بیان مقاصدش با دقت بررسی کنیم و در پایان آمار دقیقی را از نتیجه ی بررسی خود ارائه دهیم.

۱-۴-اهمیت تحقیق

در آثار ادبی یکی از شگردهای بسیار مهم در ارائه ی مفاهیم استفاده از معانی ثانوی جملات است. ما نیز در این تحقیق به این موضوع پرداخته ایم و مقوله ی استفهام را در غزلیات خواجهی مورد بررسی قرار داده ایم و چگونگی استفاده ی وی را از استفهام در بیان مقاصد و انتقال افکارش مورد مطالعه قرار داده ایم.

۱-۵- روش انجام تحقیق و جامعه ی آماری

روش انجام این تحقیق کتابخانه ای است. ابتدا با مطالعه و بررسی تمامی غزل های خواجهی کرمانی - با استفاده از نسخه ی احمد سهیلی خوانساری - که جامعه ی آماری آن ۹۳۳ غزل می باشد، غزل هایی را که دارای بیت یا بیت هایی با مفهوم استفهام بودند استخراج کردیم. که حجم نمونه ۶۲۳ غزل برآورد شده است و آن را به عنوان اساس کار خود قرار داده ایم. بعد از آن دارای معانی استفهامی را پیش برداری نمودیم. سپس با در نظر داشتن کاربردهای معانی ثانوی ذکر شده از سوی شمیس (۱۳۷۹) و سایر منابع به بررسی تمامی بیت های پرسشی پرداخته ایم تا حوزه های

معنایی آنها را که شامل هشدار، نهی، انکار، توبیخ و غیره بود را کشف کنیم. بعد از تعیین حوزه های معنایی مشخص شده به دسته بندی آنها پرداختیم.

پس از آن تعریفی برای هر کدام از معانی ثانوی آورده شده و به تجزیه و تحلیل معنایی آنها مطابق با اندیشه های ازاطاله ی کلام مابقی ابیات دارای همان معنی خواجو پرداخته و نمونه هایی از ابیات را ذکر کرده ایم. برای جلوگیری از ارجاع داده ثانوی را که حجم زیادی داشتند با بیان شماره ی غزل و صفحه ی

شماره گذاری ابیات به این صورت است که عدد سمت راست شماره ی غزل و عدد سمت چپ شماره ی صفحه ی آن بیت را نشان می دهد. علت اینکه به جای ذکر شماره ی بیت شماره ی صفحه را آورده ایم این است که غزلیات خواجو در سه بخش حضریات، سفریات و شوقیات آمده است بنابراین با ذکر شماره ی صفحه، خواننده می تواند دریابد این غزل مربوط به کدام بخش از غزلیات خواجو است. در آخر هم به نتیجه گیری و ارائه ی نمودارهایی از کارکردهای ثانوی جملات استفهامی پرداخته ایم.

۱-۶- چرا دانش معانی با این عنوان نامگذاری شده؟

دکتر شمیسادر کتاب معانی خود (۱۳۷۹) می نویسد: در واقع وجه تسمیه ی این علم به معانی این است که در این علم از معانی ثانوی جملات سخن می رود. یعنی مقصود از (معانی) معانی اصلی جملات نیست، بلکه مراد معانی ثانوی یعنی مجازی آنهاست که به آن وسیله، گوینده اغراض خود را ابلاغ و به اصطلاح، بیان مافی الضمیر می کند و خواست او این است که سخن مؤثر گوید. فایده ی اصلی آن این است که ما را با امکانات فراوان زبان آشنایی سازد

تابتوانیم به مقتضای حالات مختلف از آن امکانات استفاده کنیم و سخن مؤثر گوئیم و در مطالعه ی آثار هنری متوجه لطایف و مقصود هنرمند شویم.

۱-۷- استفهام در قلمرو دانش معانی و سبک ادبی

در دانش معانی غرض از استفهام تنها استفهام هنری است، یعنی استفهامی که خواست سخنور از طرح آن بدست آوردن جواب نیست، گوینده ی سؤال نمی پرسد تا از مسئله ای آگاهی پیدا کند بلکه انگیزه ای جز دانستن و به دست آوردن آگاهی، او را وادار می کند تا بپرسد. استفهام هنری در جهت مقاصدی چون شگفتی، انکار، نهی، استفهام تقریری، هشدار، استبعاد و منافات و غیره به کار می رود.

۱-۸- استفهام در قلمرو زبان

استفهام، در قلمرو زبان، از آن روی انجام می گیرد که گوینده می خواهد بر آنچه که از آن خبر ندارد آگاه گردد. در چنین مواردی استفهام باواژه هایی از قبیل: «چه»، «که»، «کی»، «کدام»، «چند»، «چون»، «چگونه»، «کجا»، «آیا» و غیره صورت می گیرد استفهامی که در قلمرو زبان به کار گرفته می شود برخلاف استفهام در قلمرو دانش معانی، جنبه ی زیباشناختی و بلاغی ندارد و فاقد ارزش ادبی است.

۱-۹- ارتباط علم معانی با دستور زبان

مقوله های دستوری در زبان های مختلف، جمله های خبری، پرسشی، امری و تعجبی است که به ترتیب برای بیان خبر، سؤال، فرمان و شگفتی به کار می روند. با این وجود میان مقوله های دستوری و معنایی رابطه ای مستقیم برقرار

نیست. یعنی می توان از جمله ی خبری برای امر کردن و از جمله ی پرسشی برای توییح کردن استفاده نمود. جمله می تواند از نظر دستوری پرسشی باشد اما از نظر معنایی بیانگر توییح باشد. یا از نظر دستوری خبری باشد اما از نظر معنایی برای فرمان دادن به کار رود. این مسأله توجیهی بسیار خوب است برای استفاده از یک مقوله ی دستوری خاص برای بیان معانی گوناگون و این همان شیوه ای است که خواجوی کرمانی از آن در غزلیاتش هنرمندانه استفاده کرده است. وی با استفاده از مقوله ی دستوری استفهام به معانی ثانوی گوناگونی دست یافته است و در انتقال آنها به مخاطب برای تأثیر دو چندان کلامش استفاده نموده است.